

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ ՄԵՐԻ ԱՐԱՅԻԿԻ

**ՁԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ
ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԼՈՒԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ
(ՀՀ ԱՐԱՐԱՏԻ ՄԱՐԶԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)**

Ը.00.02 - «Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարանում:

Գիտական ղեկավար՝

տնտեսագիտության թեկնածու,
դոցենտ ՀԱՅԿ ՌԱԶՄԻԿԻ
ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

տնտեսագիտության դոկտոր,
պրոֆեսոր ՎԱՐԴԱՆ ԲԱԲԿԵՆԻ
ԲՈՍՏԱՆՋՅԱՆ

տնտեսագիտության թեկնածու,
դոցենտ ԱԶԱՏ ՎԱԶԳԵՆԻ
ՔԱԼԱՆԹԱՐՅԱՆ

Առաջատար կազմակերպություն՝

ՀՀ ԳԱՍ Մ. ՔՈԹԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

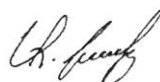
Ատենախոսության հրապարակային պաշտպանությունը կայանալու է 2016 թվականի ապրիլի 5-ին, ժամը 14⁰⁰ -ին՝ Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարանում գործող ՀՀ ԲՈՂ-ի Տնտեսագիտության 002 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Հասցեն՝ 0009, Երևան, Տերյան փող., 74:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարանի գիտական գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2016 թվականի մարտի 3-ին:

002 Մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար, դոցենտ

Վ. Ս. ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հետազոտության թեմայի արդիականությունը: Ազրարային ոլորտը վճռորոշ նշանակություն ունի երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման և բնակչության պարենային անվտանգության ապահովման գործում: Հայաստանում ագրոարդյունաբերական համալիրին բաժին է ընկնում երկրի ՀՆԱ-ի մոտ 25%-ը, այդ թվում գյուղատնտեսությանը՝ շուրջ 20.5%-ը: Արտաքին առևտրի մեջ գյուղատնտեսական արտադրատեսակների տեսակարար կշիռը կազմում է շուրջ 20%: 2015թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ՀՀ բնակչության 36.5 %-ը բնակվում է գյուղական բնակավայրերում, ազրարային հատվածում զբաղված են տնտեսությունում ընդհանուր զբաղվածների 46%-ը: Ազրարային ոլորտը ոչ միայն նյութական արտադրության ռազմավարական ճյուղ է և ունի ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական այլև պատմամշակութային, ժողովրդագրական բարոյահոգեբանական կարևոր նշանակություն երկրի համար: Գյուղատնտեսությունը եղել և մնում է անփոփոխ և անփոխարինելի՝ իր տված բարիքների և մարդու կյանքում ունեցած կենսական դերի առումով: Հնուց ի վեր՝ դեռևս տնտեսագիտության զարգացման նախապատմության շրջանում, տնտեսագիտական-փիլիսոփայական միտքը առավելապես ուղղված է եղել գյուղատնտեսական խնդիրների լուծմանը: Գյուղատնտեսությունը համարվել է տնտեսագիտության հետազոտության առաջնային ուղղությունը: Այն առավելապես արտահայտվել է այնպիսի անտիկ մտածողների աշխատություններում, ինչպիսիք են Արիստոտելը, Պլատոնը, Քսենոֆոնը: Գյուղատնտեսության առաջնայնության գաղափարն արդեն գիտական հիմնավորումներով ներկայացվել է ֆիզիկրատների կողմից՝ հանձնես Ֆ.Քենեի՝ ըստ նրա հարստությունը ստեղծում է միայն գյուղատնտեսության մեջ կիրառված աշխատանքի միջոցով: Թեև ֆիզիկրատներից մինչև այսօր տնտեսագիտական միտքը մեծ թռիչք է ապրել, այնուամենայնիվ գյուղատնտեսության ոլորտի զարգացման հիմնահարցերը չեն կորցրել իրենց կարևորությունը և արդիականությունը: Ձեռնարկատիրությունը գործարարության ձևերից մեկն է, որը բնութագրվում է նորարարությամբ ու ստեղծարար բնույթով: Ձեռնարկատիրությունը՝ որպես տնտեսավարման մեթոդ, տնտեսավարման ձևերի, եղանակների ամբողջություն է, որի նպատակը տնտեսական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման միջոցով առավելագույն շահույթի ստացումն է:

Ձեռնարկատիրական գործունեությունը՝ որպես տնտեսական մտածողության յուրահատուկ տեսակ բնութագրվում է այն առանձնահատուկ հայացքների և ընդունակությունների ամբողջությամբ, որով օժտված է ձեռնարկատերի անձը: Ձեռնարկատիրությունը՝ դա այն նոր ապրանքների, ծառայությունների, աշխատանքների ստեղծման գործընթաց է, որոնք

սպառողների համար որոշակի արժեք են ներկայացնում, սպառողների մշտապես հարաճուն պահանջմունքների բավարարման գործընթաց է արտադրության գործոնների և առկա ռեսուրսների համակցման և օգտագործման հիման վրա առավել բարձր արդյունքների հասնելու համար: Այդ գործընթացը հանդիսանում է անընդհատ, մշտապես նորացվում է, քանի որ մշտապես փոփոխվում են սպառողների պահանջմունքները, ճաշակը և նախասիրությունները:

Կարևոր նշանակություն ունի ձեռնարկատիրության զարգացումը ագրարային ոլորտում, որը պայմանավորված է ինչպես երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման և բնակչության պարենային անվտանգության ապահովմամբ, այնպես էլ մի շարք այլ ռազմավարական գործոններով:

Գյուղատնտեսության ոլորտում ձեռնարկատիրական գործունեությունը իրականացվում է նույն կերպ և նույն սկզբունքներով, ինչպես տնտեսության մնացած ճյուղերում:

Սակայն, ի տարբերություն այլ ճյուղերի՝ գյուղատնտեսությունը բարձր ռիսկայնության ոլորտ է, արտադրությունն իրականացվում է բաց երկնքի տակ և ավելի շատ է ենթարկվում բնության տարերային դրսևորումների ազդեցությանը: Գյուղատնտեսության ճյուղի ձեռնարկատիրական գործունեությունը լիարժեք կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել բնական գործոնների ազդեցությունը կենդանիների ու բույսերի կենսագործունեության վրա:

Իր գործունեության ընթացքում ձեռնարկատերն առնչվում է այնպիսի գործոնների հետ, ինչպիսիք են կլիման, եղանակը, հողի բերրիությունը, կենդանի օրգանիզմների աճի և զարգացման կենսաբանական երևույթները և այլն: ՀՀ-ում ագրարային բարեփոխումները ռազմավարական տեսանկյունից լիովին արդարացված էին և օբյեկտիվ անհրաժեշտություն էր, որոնք ըստ էության լուծեցին գյուղում շուկայական ազատ տնտեսական հարաբերությունների ստեղծման կարևորագույն խնդիրը: Սակայն պետք է նշել, որ բարեփոխումների իրականացման ժամանակ թույլ տրվեցին մարտավարական սխալներ: Այն իրականացվեց հապճեպ, հաշվի չառնվեց միջազգային փորձը, գիտականորեն հիմնավորված մոտեցում չցուցաբերվեց ագրարային բարեփոխումների իրականացման հարցում:

Մասնատվեցին և փոշիացվեցին հողն ու արտադրության միջոցները: Ըստ էության Հայաստանում ագրարային բարեփոխումները ոչ թե հաղթահարեցին գյուղատնտեսության մեջ ստեղծված ճգնաժամը, այլ և խորացրեցին այն:

Գյուղատնտեսությունում տնտեսական բարեփոխումների շարունակականության ապահովումը և շուկայական հարաբերությունների խորացումը անհրաժեշտություն են առաջացնում իրականացնելու համապատասխան միջոցառումներ ձեռնարկատիրական գործունեության հետագա

գարգացման համար, ինչը ենթադրում է տնտեսավարման ձևերի կատարելագործում, արտադրական և սոցիալական ենթակառուցվածքի զարգացում, մատչելի վարկային ռեսուրսներով ապահովում, պետական աջակցության կառուցակարգերի կատարելագործում, առանց որի գրեթե անհնարին կլինի ոլորտի զարգացումն ու սպասվելիք արդյունքների ստացումը:

Արարատի մարզի գյուղատնտեսության ձեռնարկատիրության զարգացմանը խոչընդոտող հիմնախնդիրների լուծման արդիականությունը և հրատապությունը որոշակի չափով պայմանավորված է դրա մինչ այժմ գիտականորեն հիմնավորվածության ոչ բավարար մակարդակով և քիչ ուսումնասիրված տեսական հարցերով, ինչն էլ պահանջում է հիմնախնդրի բազմակողմանի ուսումնասիրություն՝ բացահայտելով նրա դերն ու նշանակությունը մարզի գյուղատնտեսության ոլորտի զարգացման գործում: Հայրենական և արտասահմանյան տնտեսագիտական գրականության վերլուծությունը թույլ է տալիս ասել, որ ագրարային ձեռնարկատիրության հիմնախնդիրները գՀԻԿանների, մասնագետների ու գործարարների մոտ մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Ատենախոսության հիմնական նպատակը՝ ՀՀ Արարատի մարզի ագրարային ոլորտում ձեռնարկատիրական գործունեության ներկա վիճակի ուսումնասիրությունն է, առկա հիմնախնդիրների բացահայտումը, միջազգային փորձի ուսումնասիրման հիման վրա այնպիսի առաջարկությունների մշակումը, որոնք կնպաստեն մարզում ագրարային ձեռնարկատիրության զարգացմանը՝ սոցիալական և արտադրական ենթակառուցվածքի զարգացման, ռիսկերի արդյունավետ կառավարման, տնտեսավարման ձևերի, պետական աջակցության մեխանիզմների կատարելագործման միջոցով և այլն:

Այդ նպատակի իրականացման համար ատենախոսությունում փորձ է արվել՝

- հետազոտել ագրարային ոլորտի ձեռնարկատիրության առանձնահատկություններն ու բնորոշ գծերը,
- վերլուծել ագրարային ոլորտի ձեռնարկատիրական գործունեության միջազգային փորձը,
- ուսումնասիրել ագրարային քաղաքականության առանձնահատկություններն Արարատի մարզում,
- ներկայացել գյուղատնտեսության զարգացման առկա վիճակը և տեղը մարզի սոցիալ-տնտեսական համակարգում,
- գնահատել ագրարային ոլորտի ձեռնարկատիրության զարգացման ներկա վիճակը, բացահայտելով նրանում ձևավորված հիմնախնդիրները,

- մատնանշել Արարատի մարզի ագրարային ոլորտի պետական աջակցության կատարելագործման ուղիները,
- վերլուծել ձեռնարկատիրական ռիսկերի առանձնահատկություններն Արարատի մարզում, մատնանշելով ռիսկերի կառավարման կատարելագործման ուղիները,
- գնահատել ագրարային ոլորտի արտադրական ենթակառուցվածքների մակարդակը, ցույց տալ դրանց պահպանման, շահագործման և զարգացման հնարավորությունները հեռանկարում,
- մատնանշել Արարատի մարզում գյուղատնտեսության տնտեսավարման ձևերի կատարելագործման ուղիները,
- ուսումնասիրել և համակարգել արդի փուլում ագրարային ոլորտում ձեռնարկատիրական գործունեության ակտիվացման գործոնները,
- կատարված հետազոտությունների վերլուծման արդյունքներով բացահայտված հիմնախնդիրների վերացման ուղղությամբ տալ գիտականորեն հիմնավորված առաջարկություններ՝ Արարատի մարզի ագրարային ոլորտում ձեռնարկատիրական գործունեության կատարելագործման ուղղությամբ:

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան: Հետազոտության օբյեկտ է ձեռնարկատիրական գործունեությունը ՀՀ Արարատի մարզի ագրարային ոլորտում, իսկ առարկան՝ Արարատի մարզում գյուղատնտեսական ձեռնարկատիրության կատարելագործմանն ուղղված միջոցառումների մշակումը:

Հետազոտության տեսական, տեղեկատվական և տեսամեթոդական հիմքերը: Հետազոտության համար տեսական և գիտամեթոդական հիմք են հանդիսացել տնտեսագիտության տեսության դասական աշխատությունները, ձեռնարկատիրական գործունեությանը վերաբերյալ հայրենական և միջազգային ուսումնասիրությունները, հիմնախնդրի վերաբերյալ հրատարակված գիտական աշխատանքները, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության կողմից ընդունված կանոնակարգերը և նորմատիվ բնույթի գերատեսչական ակտերը, Արարատի մարզպետարանի որոշումները, ինչպես նաև ոլորտը կարգավորող որոշումները՝ կապված սույն հիմնախնդրի հետ:

Ատենախոսության համար տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալները, ՀՀ ֆինանսների և ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարությունների, Արարատի մարզպետարանի տեղեկատվական նյութերը և հաշվետվությունները:

Ուսումնասիրության ընթացքում կիրառվել են գիտական աբստրակցիայի, համեմատական և համակարգային վերլուծության, ինդուկցիայի և

դեդուկցիայի, վերլուծության և համադրության, պոզիտիվային և նորմատիվային, տնտեսավիճակագրական մեթոդները:

Յետազոտության հիմնական արդյունքները և գիտական նորույթը:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքներն ունեն տեսական, մեթոդական և կիրառական ուղղվածություն: Այն ազդեցություն է ունենում տեսությանն առնչվող գիտական հետազոտություններում իրականացվող աշխատանքներից է, որում ձեռնարկատիրական գործունեությունը դիտարկվում է մարզային կտրվածքով, բացահայտելով դրանց բնորոշ գծերը և առանձնահատկությունները, ինչից էլ բխում է աշխատանքի գիտական նորույթը:

- մշակվել են Արարատի մարզի ագրարային ոլորտում տնտեսավարման ձևերի կատարելագործման ուղիները՝ օպտիմալ չափեր ունեցող գյուղացիական տնտեսությունների և կոոպերատիվների ձևավորման, ինչպես նաև վարձակալական հարաբերությունների կատարելագործման միջոցով,
- հիմնավորվել են մարզի ագրարային ձեռնարկատիրության զարգացման գործում արտադրական և սոցիալական ենթակառուցվածքների զարգացման կարևորությունը, ուղիները, միջոցները և դրանց առաջնայնություններն,
- մշակվել են Արարատի մարզի ագրարային ոլորտի պետական աջակցության մեխանիզմներն ու գերակայությունները,
- մշակվել են մարզի ագրարային ոլորտում ռիսկերի արդյունավետ կառավարման ուղղությունները, ռիսկ-մեներջմենթ ծառայության ներդրման և ռիսկերի նվազեցման գործում պետության աջակցության ուղիները,
- ֆինանսական ռեսուրսների սակավության պայմաններում, դրամավարկային լծակների առաջադիմական մեթոդների կիրառման միջոցով մշակվել է նոր կառուցակարգ դրանք լրացնելու և արդյունավետ օգտագործելու ուղղությամբ:

Յետազոտության արդյունքների կիրառումը և գործնական նշանաթյունը: Ատենախոսությունը հանդիսանում է տարածքային զարգացման կառավարմանը և տնտեսության կազմակերպմանը նվիրված ուսումնասիրություն, որի գործնական նշանակությունը պայմանավորված է գյուղական համայնքների զարգացման և սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրների լուծման անհրաժեշտությամբ, իսկ տեսական առումով մի փորձ է՝ առաջադրված հարցադրումների, վերլուծությունների և հիմնավորումների միջոցով նպաստել ձեռնարկատիրական գործունեության առավելությունների բացահայտմանը, դրա տեսության ու պրակտիկայի զարգացմանը: Յետազոտության արդյունքները կարող են օգտագործվել ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության, ՀՀ Արարատի մարզպետարանի, տեղական

ինքնակառավարման մարմինների (ՏԻՄ), ինչպես նաև այդ հիմնախնդրով զբաղվող մասնագետների կողմից մարզի գյուղատնտեսության ռազմավարության մշակման գործընթացում: Վերլուծության ընթացքը և արդյունքների գնահատումը կարող են օգտագործվել նաև հանրապետության մյուս մարզերի համանման ուսումնասիրությունների ժամանակ: Ուսումնասիրության արդյունքում կատարված եզրահանգումները կարող են կիրառվել նաև Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության մյուս ճյուղերում և ոլորտներում:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները:

Հետազոտության հիմնական դրույթները քննարկվել են Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի Տնտեսագիտական ֆակուլտետի Ագրոբիզնեսի կազմակերպման, Ագրոպարենային համալիրի էկոնոմիկայի, Ագրոբիզնեսի կառավարման ամբիոնների համատեղ նիստում: Ատենախոսության հիմնական արդյունքները հրապարակվել են հեղինակի 5 հոդվածներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը և ծավալը:

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլխից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից, հավելվածից: Այն շարադրված է 178 համակարգչային էջի վրա՝ ներառյալ գրականության ցանկը, պարունակում է 17 աղյուսակ, 1 գծապատկեր:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ներածությունում

հիմնավորված է թեմայի ընտրությունն ու արդիականությունը, հետազոտության նպատակը և խնդիրները, աշխատանքի տեսական, մեթոդաբանական ու տեղեկատվական հիմքերը, գիտական նորույթը, ձևակերպված են ստացված գիտական արդյունքների տեսական և գործնական մշանակությունները:

Ատենախոսության առաջին՝ «Ագրարային ոլորտի ձեռնարկատիրության տեսական հիմունքները» գլխում

վերլուծվում է ձեռնարկատիրությունը որպես տնտեսական կատեգորիա, դրա էությունը, ձևերը, գործոնները և սկզբունքները, ներկայացվում են ագրարային ոլորտի ձեռնարկատիրության յուրահատկությունները և բնորոշ գծերը, ագրարային ոլորտի ձեռնարկատիրության զարգացման միջազգային փորձը:

Ժամանակակից տնտեսագիտությունը ձեռնարկատիրությունը դիտարկում է որպես ինքնուրույն արտադրության գործոն, քանի որ դրա միջոցով է իրականացվում արտադրության մյուս գործոնների միավորումը և օգտագործումը: Ձեռնարկատիրական զարգացման շարժառիթներով է բնո-

րոշվում շուկայական տնտեսության շարժիչ ուժը, ինչը նպաստում է տնտեսության մրցունակության բարձրացմանը և տնտեսության կայուն զարգացմանը, որն իր հերթին հնարավորություն է տալիս բնակչության զգալի մասի զբաղվածության ապահովում, նոր աշխատատեղերի ստեղծում, սոցիալական լարվածության թուլացում և գյուղական բնակչության բարեկեցության աստիճանի բարձրացում:

Ձեռնարկատիրությունը յուրահատուկ գործոն է, քանի որ դրա շնորհիվ է իրականացվում արտադրության մյուս գործոնների միավորումը, համադրումն ու օգտագործումը տնտեսավարման միասնական գործընթացի մեջ: Ձեռնարկատիրական գործունեությունը նաև տնտեսավարման եղանակ է, որին բնորոշ է նախաձեռնությունը, նորարարությունը, տնտեսական պատասխանատվությունը, ճկունությունը և ռիսկը: Ձեռնարկատիրական գործունեությունն արտահայտվում է հասարակական պահանջ-մուծքների բավարարման միջոցով առավելագույն շահույթ ստանալու ձգտումով:

Ձեռնարկատիրությունը, լինելով շուկայական տնտեսավարման հիմնական բաղադրիչներից մեկը և արտադրության առանցքային գործոն, միատեսակ չի դրսևորվում տարբեր երկրներում և նույն երկրի տնտեսության առանձին ոլորտներում ու ճյուղերում: Կախված երկրի զարգացման աստիճանից, տնտեսության կարգավորման պետության միջամտության չափից, տարածաշրջանային, ազգային, սոցիալ-տնտեսական առանձնահատկությունից և այլ չափանիշներից ձեռնարկատիրությունն իրականացվում է տարաբնույթ ձևերով, մեթոդներով ու տնտեսական գործիքներով: Ձեռնարկատիրական գործունեությունը միատեսակ չի կարող լինել նույն երկրի տնտեսության տարբեր ճյուղերում, քանի որ յուրաքանչյուր ոլորտ ունի իր առանձնահատկությունները, բնորոշ գծերը, արտադրության գործընթացին արտադրության գործոնների (հող, կապիտալ, աշխատանք) մասնակցության չափերն արդյունքի ստեղծման ու արժեքի ձևավորման հարցում:

Ուսումնասիրելով ձեռնարկատիրական գործունեության և տնտեսավարման ձևերի միջազգային փորձը, կարելի է եզրակացնել, որ դրանք տարբեր երկրներում իրականացվում են տարբեր եղանակներով ու մեթոդներով, ունենալով նաև առանձին հատկանիշներով նմանություններ: Աշխարհի տնտեսապես զարգացած երկրներում գյուղատնտեսության որորտի ձեռնարկատիրության հիմնական ձևերն են մասնավոր սեփականության իրավունքով ֆերմերային տնտեսությունները և կոոպերատիվները, որոնք թողարկում են գյուղատնտեսության համաաշխարհային արտադրանքի շուրջ 80 տոկոսը¹: Գյուղատնտեսության տնտեսավարման համաշ-

¹ Нагибина И., Перспективность смешанной формы собственности. Журнал “Экономика и управления АПК”, N 11, М., 1999, стр. 63-65

խարհային փորձը վկայում է, որ Հայաստանի համար ուսանելի կլինի Արևելյան Եվրոպայի ետսոցիալիստական ու ԱՊՀ երկրների փորձը: Բացի Հայաստանից և Վրաստանից, այդ երկրներում բարեփոխումներն իրականացվեցին առավել խելամիտ և սահուն ձևով, նախկին սոցիալիստական ձեռնարկություններն ու կազմակերպությունները (տնտեսությունները) ոչ հիվանդագին մոտեցումներով վերածվեցին բաժնետիրական ընկերությունների, ինչը հնարավորություն տվեց չփոշիացնելով արտադրության միջոցները և հողը, պահպանելով նախկին մակարդակը, կիրառելով ձեռնարկատիրությանը բնորոշ նոր մեթոդներ բարելավել դրանց տեխնիկատնտեսական ցուցանիշները:

Մեր երկրի գյուղատնտեսության հետագա բարեփոխումների և ձեռնարկատիրության իրականացման գործում հետաքրքրություն կարող է ներկայացնել Շվեդիայի փորձը, որից ուշադրության է արժանացել հատկապես գյուղատնտեսության վարման ժառանգական փոխանցումը, ագարակատիրոջ և մասնագետների ուսուցումը, տեղեկատվության համակարգը և այլն: Անգլիայի գյուղատնտեսության փորձը համոզում է, որ խոշոր տնտեսությունները անհամեմատ մրցունակ են, իսկ գյուղատնտեսության վարման ֆրանսիական փորձից Հայաստանի Հանրապետության համար ուսանելի կարելի է համարել գյուղտեխնիկայի օգտագործման կոպերատիվների փորձը: Բարեփոխումների և ձեռնարկատիրության իրականացման Զինաստանի փորձից կարելի է եզրակացնել, որ ազատ տնտեսական հարաբերությունները չեն կարող տալ ցանկալի արդյունքներ տևական ժամանակաընթացքում առանց պետության աջակցության և ենթակառուցվածքների զարգացման: Մեր կարծիքով, նշված երկրների փորձի խելացի կիրառումը մեր հանրապետությունում կտա դրական արդյունքներ ինչպես առանձին անհատ տնտեսավարողների, կոլեկտիվների, այնպես էլ պետության համար՝ մակրոտնտեսական ցուցանիշների բարելավման հարցում:

Ատենախոսության երկրորդ՝ «Ձեռնարկատիրության զարգացման առանձնահատկությունները Արարատի մարզի ագրարային ոլորտում» գլխում ներկայացվել են Արարատի մարզի բնատնտեսական պայմանները, վարվող ագրարային քաղաքականության իրականացման առանձնահատկությունները այդ մարզում: Առանձին ենթազուխներով քննարկվում են գյուղատնտեսության տեղը Արարատի մարզի սոցիալտնտեսական զարգացման գործընթացում, ինչպես նաև մարզում ագրարային ոլորտի ձեռնարկատիրության զարգացման ներկա վիճակը և հիմնախնդիրները:

Ագրարային ոլորտում իրականացվող քաղաքականությունը նպատակաուղղված է հետևյալ խնդիրների լուծմանը.

1. ագրարային բարեփոխումների խորացում, շուկայական ենթակառուցվածքների զարգացում և տնտեսավարման ձևերի կատարելագործում,
2. պարենային ապահովության մակարդակի բարձրացում, սննդի անվտանգության և հիմնական պարենային մթերքների ինքնաբավության նվազագույն մակարդակի ապահովում,
3. տեղական արտադրության գյուղատնտեսական արտադրանքների մրցունակության բարձրացում և ըստ նպատակահարմարության ներմուծվող պարենամթերքների տեղական արտադրությամբ փոխարինում,
4. սննդի անվտանգության համակարգի զարգացում,
5. գոտիական մասնագիտացում և արտադրության ռացիոնալ տեղաբաշխում,
6. հողաբարելավման համալիր միջոցառումների իրականացում,
7. օրգանական գյուղատնտեսության զարգացման համար նախապայմանների ստեղծում և իրավական հիմքերի ձևավորում,
8. բուսաբուծության զարգացում,
  - ագրոտեխնիկական առաջադիմական տեխնոլոգիաների ներդրում,
  - բարձր ավելացված արժեք ապահովող մշակաբույսերի մշակության ընդլայնում,
  - մարզի բուսաբուծության ճյուղի մասնագիտացման հիմնավորում,
  - սելեկցիայի և սերմնաբուծության համակարգի զարգացում, սերմերի որակի հսկողության գործունե մեխանիզմների կիրառում,
  - բույսերի պաշտպանության և կարանտինի միջոցառումների իրականացում,
  - մշակաբույսերի զենետիկական բազմազանության, ներառյալ մշակաբույսերի վայրի ցեղակիցների պահպանության ապահովում:
9. Անասնաբուծության զարգացում.
  - անասնաբուծության ճյուղերի արդյունավետ զուգակցման և ռացիոնալ տեղաբաշխմանն աջակցություն,
  - տոհմային գործի զարգացման համալիր միջոցառումների իրականացում,
  - անասնաբուծության համակարգի բարելավում և անասնաբուծական միջոցառումների արդյունավետության բարձրացում,
  - անասնաբուծության կերի բազայի զարգացում,
  - անասնաբուծական առևտրային կազմակերպությունների զարգացմանն աջակցություն,
  - գյուղատնտեսական կենդանիների ցեղերի զենետիկական բազմազանության պահպանման ապահովում:
10. Գյուղատնտեսական հումքի վերամշակում.

- ոլորտի զարգացում և վերամշակող կազմակերպությունների ռա-
ցիոնալ տեղաբաշխում,
- առաջավոր տեխնոլոգիաների ներդրում և արտադրանքի նրցու-
նակության բարձրացում,
- մարքետինգային աջակցություն և հումք արտադրողների հետ պայ-
մանագրային հարաբերությունների զարգացման խթանում:

11. գյուղատնտեսության սպասարկող և սոցիալական ենթակառուց-
վածքների զարգացում:

12. Ագրարային ոլորտի հարկային և վարկային համակարգի բարելա-
վում.

- հարկային արտոնության համակարգից սուբսիդավորման համա-
կարգի անցման մեխանիզմների մշակում,
- գյուղատնտեսության վարկավորման մեխանիզմների կատարելա-
գործում և մատչելիության մակարդակի բարձրացում:

13. Ագրարային ոլորտի գիտակրթական, խորհրդատվական համակար-
գի բարելավում:

14. գյուղատնտեսության հաշվառման համակարգի բարելավում՝ գյու-
ղատնտեսության համատարած հաշվառման ծրագրի, գյուղատնտեսու-
թյամբ զբաղվող սուբյեկտների իրավական կարգավիճակի և իրավահա-
րաբերությունները կարգավորող օրենսդրության մշակման միջոցառում-
ների իրականացում:

Ագրարային քաղաքականությունը բնորոշվում է որպես «գաղափար-
ների, նպատակների, միջոցների և մեթոդների ձևավորման համախումբ,
քաղաքի և գյուղի, ինչպես նաև հենց գյուղի ներսում հարաբերությունների
կարգավորում»¹:

Ագրարային քաղաքականությունը տարածաշրջանի (մարզի) մասշտա-
բով իրականացվում է կառավարության կողմից, հանձնիս ԳՅ գյու-
ղատնտեսության նախարարության և մարզային իշխանությունների ու
ՏԻՄ-երի կողմից: Արարատի մարզի ագրարային քաղաքականության
իրականացումը բխում է մարզի գյուղատնտեսական արտադրության վար-
ման առանձնահատկություններից:

Ագրարային ոլորտի զարգացմանը խթանելու, արտադրական կարո-
ղությունների վերագործարկման, աշխատատեղերի ավելացման նպատա-
կով անհրաժեշտ է մարզում իրականացնել հետևյալ միջոցառումները.

- հստակ գնահատել գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակման
կարողությունների չափերը,

¹ Милосердов В.В., Милосердов К.В., Аграрная политика России - XX век.- М.: ФГУП
“ВО Минсельхоза России”, 2002, էջ 14

- արդիականացնել արտադրության տեխնոլոգիան, ներդնել ժամանակակից առաջավոր տեխնիկա և սարքավորումներ, որոնք կնպաստեն արտադրանքի ինքնարժեքի նվազեցմանը, որակի և մրցունակության բարձրացմանը,
- արտոնյալ վարկերի տրամադրման միջոցով նպաստել մարզի համայնքներում պտղի և բանջարեղենի վերամշակման փոքր արտադրությունների ստեղծմանը, ինչը հնարավորություն կտա կրճատել տրանսպորտային ծախսերը, մեծացնել նթերումների ծավալները, ընդլայնել անվանացանկը,
- սեզոնային տատանումները մեղմելու և վերամշակող ձեռնարկությունների կարողությունները լիարժեք օգտագործելու նպատակով աջակցել մարզի պահածոների արտադրության դիվերսիֆիկացիային ու անվանացանկի ընդլայնմանը, կազմակերպել մսի, ձկան, սնկի և այլ պահածոների արտադրատեսակների արտադրություն,
- առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել ձկնաբուծության զարգացմանը, ուսումնասիրել մարզում ձկան վերամշակման (պահածոյացում, չորացում, ապխտում, սառեցում) արտադրության կազմակերպմանը, ինչը թույլ կտա բարձրացնելու վերամշակվող ձկան արտադրության արդյունավետությունը, հաշվի առնելով այն փաստը, որ գնալով ավելանում է Արարատի մարզի խաղող արտադրող տնտեսությունների թիվը և արտադրության չափերը, անհրաժեշտ է մեծացնել խաղողի գնման ծավալները, օժանդակել խաղողագործության ոլորտի զարգացմանը:

ՀՀ Արարատի մարզը համարվում է գյուղատնտեսական տարածաշրջան: Բավական է նշել, որ մարզի բնակչության գերակշիռ մասը՝ 71.5% (186.1 հազ. մարդ) կազմում է գյուղական բնակչությունը: 2014 թվականի դրությամբ մարզում ընդհանուր տնտեսությունների թիվը կազմել է 58228 միավոր, որից գյուղացիական տնտեսությունները՝ 54280 (93.2%), մնացածը բաժին է հասնում առևտրի, սպասարկման, շինարարության, արդյունաբերության և մյուս ոլորտներին: Մարզում գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող համեմատաբար խոշոր ձեռնարկությունները 20 է, որոնցից կարելի է առանձնացնել 17 գինու-կոնյակի արտադրության, երկու պահածոների (Արտաշատի «Արտֆուդ» և Արարատի «Բորոդինո») և ծխախոտի մշակության «Մասիս տոբակո» գործարանները:

Հայտնի է, որ գյուղատնտեսության վարման հիմնական նախապայմանը և արտադրության գործոնը հանդիսանում է հողը: ՀՀ Արարատի մարզի գյուղատնտեսական հողատեսքերի վերաբերյալ 2014 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ տվյալները բերվում են աղյուսակ 1-ում:

Աղյուսակ 1-ի տվյալները վկայում են այն մասին, որ վերջին 16 տարվա ընթացքում մարզում ընդհանուր գյուղատնտեսական նշանակության հողա-

տեսքերն ավելացել են շուրջ 67 տոկոսով՝ 93714 հա-ից հասնելով 156916 հա-ի: Դրա հետ միասին որոշակի տեղաշարժ է տեղի ունեցել գյուղատնտեսական հողատեսքերի կառուցվածքում: Նվազել է վարելահողերի բացարձակ մեծությունը, միաժամանակ ընդարձակվել է բազմամյա տնկարկների տարածքները (42.6%-ով), արոտավայրերը (59.4%): Միայն 2009 թ.-ին 2008-ի համեմատ նարզում վարելահողերը կրճատվել են 254.4 հեկտարով: Դա բացատրվում է նրանով, որ խաղողի և պտղատու այգիներն ավելի եկամտաբեր մշակաբույսեր են: Սարգի հողատարածքներից շուրջ 9300 հեկտար չի մշակվում գերիտնավ, ոռոգման օրի բացակայության և մանր գյուղացիական տնտեսությունների ցածր վճարունակության պատճառով: Սարզում առկա է 8000 հեկտար գերիտնավ և աղակալած հողեր, որոնք բոլորովին չեն մշակվում կամ էլ մշակվում են նասամբ:

Աղյուսակ 1

ՀՀ Արարատի մարզի գյուղատնտեսական նշանակության հողատեսքերի չափը և կառուցվածքը 1997 և 2014թ. հունվարի 1-ի դրությամբ¹

տարեթիվ	գյուղատնտեսական հողատեսքեր (հա)	այդ թվում				
		վարելահող (հա)	բազմամյա տնկարկներ (հա)	խոտհարձեր (հա)	արոտավայրեր (հա)	այլ հողատեսքեր (հա)
1997թ.	93714	35466	8789	2874	46584	-
տես. կշիռը (%)	100	37.8	9.4	3.1	49.7	-
2014թ.	156916	25382	12419	2808	74276	42031
տես. կշիռը (%)	100	16.2	7.9	1.8	47.3	26.8

¹ Աղյուսակը կազմվել է ըստ «ՀՀ Արարատի մարզի 2011-2014թթ. սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրի» և Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը 2010-2014թթ., Եր., 2015, էջ 240

**Հայաստանի Հանրապետության և Արարատի մարզի
գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը
2008-2014 թվականներին¹**

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014-ը 2008-ի նկատ- մամբ (%-ով)
Հայաստանի Հանրապե- տություն (մլրդ. դրամ)	628.1	552.1	636.7	795.0	841.5	919.1	993. 5	158.2
Արարատի մարզ (մլրդ. դրամ)	100.5	89.0	108.5	116.8	125.3	136.2	141. 4	141.3
Արարատի մարզի տես. կշիռը ՀՀ-ում ընդհանուրը (%)	15.9	16.1	17.0	14.7	14.9	14.8	14.2	-
որից՝ բուսաբուծություն (%)	20.2	21.5	23.2	20.3	19.9	20.0	18.7	-
անասնաբուծություն (%)	8.2	7.1	7.1	6.8	6.9	6.8	7.2	-

Արարատի մարզի գյուղատնտեսության վերաբերյալ համակողմանի կարծիք կազմելու համար, առաջին հերթին պետք է ցույց տրվի նրա տեղն ու դերը հանրապետության գյուղատնտեսության համակարգում, իսկ այնուհետև բացահայտվի արտադրության մասնագիտացման աստիճանը:

2008-2014 թվականներին մարզում գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի աճը կազմել է շուրջ 41.3% (100.5 մլրդ դրամից հասցնելով 141.4 մլրդ-ի), այն դեպքում, երբ միջին հանրապետականի աճը կազմել է 58.2 % (աղ. 2): Ընդ որում մարզի բուսաբուծության տեսակարար կշիռը կազմում է հանրապետության ցուցանիշի 18.7%-ը:

ՀՀ-ում և Արարատի մարզում գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացումը թելադրվում է բնակլիմայական և հողային ռեսուրսների առանձնահատկություններով: Ընդհանուր առմամբ Արարատի մարզի բնակլիմայական պայմանները նպաստավոր են հացահատիկի, պտղի, բանջարեղենի, բոստանային մշակաբույսերի և, իհարկե, խաղողի արտադրության համար, որի շուրջ 42.9%-ը ստացվում է Արարատի մարզում (2014թ.):

Գյուղատնտեսության արդյունավետության բարձրացման և արտադրության ինտենսիվացման գործում կարևոր դերակատարություն ունի գյուղատնտեսական տեխնիկայով ապահովվածությունը:

¹ Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը 2006-2010թթ., Եր., 2011, էջ 38, Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը 2010-2014թթ., Եր., 2015, էջ 39

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ շահագործվող տրակտորների միայն 4.5 տոկոսն ունի մինչև 12 տարվա շահագործման ժամկետ, մնացածը շահագործվում է 13 տարուց ավելի, որի հետևանքով մեծանում են շահագործման ծախսերը, այդ թվում մեկ էտալոնային հեկտարի հաշվով վառելիքի ծախսը և միջին հաշվով 30 տոկոսով նվազում է արտադրողականությունը:¹ Գյուղացիական տնտեսությունների ցածր վճարունակությունը խիստ սահմանափակում են նոր տեխնիկա գնելու հնարավորությունները, ինչի պատճառով էլ չի թարմացվում և մեծանում գյուղտեխնիկայի հավաքակազմը: ՀՀ Արարատի մարզի գյուղատնտեսական տեխնիկայի առկա քանակի և սարքինության աստիճանի վերաբերյալ տվյալները բերված են աղյուսակ 3-ում:

Աղյուսակ 3

ՀՀ Արարատի մարզում գյուղատնտեսական տեխնիկայի առկա քանակը և սարքինության աստիճանը 2014 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ²

	Գյուղատնտեսական տեխնիկայի տեսակները	առկա քանակը (միավոր)	որից սարքին վիճակում (միավոր)	սարքինության աստիճանը, (%)	ապահովվածությունը 100 գյուղացիական տնտեսության հաշվով
1.	Բեռնատար ավտոմեքենա	1101	847	76.9	1.43
2.	Կոմբայն	35	31	88.6	0.06
3.	Շարքացան	169	151	89.3	0.27
4.	Կցասայլ	572	480	83.9	0.92
5.	Կուլտիվատոր	280	257	31.8	0.47
6.	Հավաքիչ-մամլիչ	97	88	90.7	0.17
7.	Տրակտոր-գութան	384	357	32.9	0.68
8.	Խոտհնձիչ	111	98	88.3	0.2
9.	Տրակտոր	1272	1028	80.8	2.33
10.	Կերահավաք կոմբայն	20	17	85.0	0.04
11.	Հատիկագտիչ մեքենա	32	27	84.4	0.06

Արարատի մարզում առաջնահերթ խնդիր է մնում տեխնիկայով ապահովվածության աստիճանի բարձրացումը և դրանց համատեղ օգտագործման մեխանիզմների կիրառումը:

¹ Ավետիսյան Ս., Հայաստանի գյուղատնտեսությունը և ագրովերամշակումը, «Լիմուշ», 2010, էջ 112

² Գյուղատնտեսական տեխնիկայի առկայության և սարքինության վիճակի մասին, 2014թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, ՀՀ ԱՎԾ, Եր., 2014, էջ 4-9

Մեր կարծիքով, այս հարցի առավել արագ և հիմնավոր լուծումը պետք է իրականացվի լիզինգի միջոցով, ընդ որում, որպես մատակարար կազմակերպություններ ընտրել ռուսական և բելառուսական գյուղատնտեսական տեխնիկա արտադրող կազմակերպությունները:

Ագրարային ոլորտում ձեռներեցության զարգացման վրա բացասական ազդեցություն են թողնում այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են գյուղացիական տնտեսությունների փոքր չափերը, գների անկայուն վիճակը, վարկի ձեռք բերման բարդությունները, ջրօգտագործման, հողի հարկի վճարումների ծանր բեռը: Միջին հաշվով հանրապետությունում փոքր և միջին ձեռնարկությունները տալիս են երկրի ՀՆԱ-ի շուրջ 41-42 տոկոսը, արտահանման ծավալի 17-18 տոկոսը: ՓՄՁ-ն միջին հաշվով տարեկան ստեղծում է շուրջ 22 հազար աշխատատեղ¹:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ մարզի մշակաբույսերի բերքատվության ցուցանիշները զգալիորեն բարձր են հանրապետության միջին ցուցանիշներից:

Արարատի մարզի 2011-14թթ. գյուղատնտեսական մշակաբույսերի տարածքների, համախառն բերքի և բերքատվության ցուցանիշները ներկայացված են աղյուսակ 4-ում:

Աղյուսակ 4

ՀՀ Արարատի մարզի գյուղատնտեսական հիմնական մշակաբույսերի և բազմամյա տնկարկների տարածությունները, բերքատվությունը և համախառն բերքը

ՀԱՑԱՀԱՏԻԿ												
	Ցանքատարածությունը (հա)				Բերքատվությունը (գ/հա)				Համախառն բերքը (հազ. տոննա)			
	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014
ՀՀ	157812	172206	178367	188695	27.9	26.5	30.8	31.8	440.7	456.1	548.8	590.6
Մարզ	5073	5516	5526	6752	39.9	35.8	42.0	46.7	20.2	19.7	23.2	30.7
Տեսակարար կշիռը,%	3.2	3.2	3.1	3.6	143.0	135.1	136.4	146.8	4.6	4.3	4.2	5.2
ԿԱՐՏՈՖԻԼ												
	Ցանքատարածությունը (հա)				Բերքատվությունը (գ/հա)				Համախառն բերքը (հազ. տոննա)			
	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014
ՀՀ	28675	31243	30680	31552	194.3	206.7	214.3	232.2	557.3	647.2	660.5	733.2
Մարզ	802	896	781	782	305.5	306.8	309.5	333.1	24.5	27.5	24.2	26.0
Տեսակարար կշիռը,%	2.8	2.8	2.5	2.5	157.2	148.4	144.4	143.4	4.4	4.2	3.7	3.5

¹ Գյուղատնտեսական տեխնիկայի առկայության և սարքիցության վիճակի մասին, 2014թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, ՀՀ ԱԿԾ, Եր., 2014, էջ 91

Աղյուսակ 4-ի շարունակությունը

ԲԱՆՋԱՐԵԼՆ												
	Ցանքատարածությունը (հա)				Բերքատվությունը (գ/հա)				Համախառն բերքը (հազ. տոննա)			
	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014
ՀՀ	25010	25211	25403	26412	306.7	325.0	333.7	3505	787.1	849.0	876.0	954.6
Մարզ	6826	6406	6330	6533	412.2	453.1	471.0	486.1	285.3	305.0	306.2	341.0
Տեսակարար կշիռը, %	27.3	25.4	24.9	24.7	134.4	139.4	141.1	139.4	36.2	35.9	35.0	35.7
ԲՈՍԱՆ												
	Ցանքատարածությունը (հա)				Բերքատվությունը (գ/հա)				Համախառն բերքը (հազ. տոննա)			
	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014
ՀՀ	5764	5128	5356	5832	313.8	399.9	388.5	421.4	180.9	205.1	208.1	245.8
Մարզ	1482	1380	1515	1770	394.5	467.3	431.5	463.8	58.5	64.5	65.4	82.1
Տեսակարար կշիռը, %	25.7	26.9	28.3	30.3	125.7	116.9	111.1	110.1	32.3	31.4	31.4	33.4
ՊՏՈՒՂ ԵՎ ՀԱՏԱՊՏՈՒՂ												
	Տարածությունը (հա)				Բերքատվությունը (գ/հա)				Համախառն բերքը (հազ. տոննա)			
	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014
ՀՀ	37149	39285	40229	40129	73.5	97.0	95.0	80.8	239.4	331.7	338.1	291.0
Մարզ	6972	7299	7394	7416	116.4	130.8	135.3	103.9	75.7	86.5	91.8	70.9
Տեսակարար կշիռը, %	18.8	18.6	18.4	18.5	158.4	134.8	142.4	128.6	31.6	26.1	27.2	24.4
ԽԱՂՈՂ												
	Տարածությունը (հա)				Բերքատվությունը (գ/հա)				Համախառն բերքը (հազ. տոննա)			
	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014
ՀՀ	16288	17415	17465	14215	158.0	151.3	149.8	157.7	229.6	241.4	240.8	261.3
Մարզ	4881	5120	5143	5083	204.2	199.4	211.3	218.8	94.7	100.3	104.3	112.2
Տեսակարար կշիռը, %	30.0	29.4	29.4	29.5	129.2	131.8	141.1	138.7	41.2	41.5	43.3	42.9

Տվյալների աղբյուրը՝ «ՀՀ Արարատի մարզի 2015-2018թթ. սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագիր» Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը 2010-2014 թթ., Եր., 2015, էջ 39-43

Ինչպես երևում է Արարատի մարզի գյուղատնտեսական հիմնական մշակաբույսերի և բազմամյա տնկարկների տարածությունների, բերքատվության և համախառն բերքի վերաբերյալ աղյուսակների վերջին չորս տարիների տվյալների վերլուծությունից, մարզում ավելացել է հացահատիկի, խաղողի, պտղի և հատապտղի, բանջարեղենի, բոստանային մշակաբույսերի ինչպես բերքատվության այնպես էլ համախառն բերքի ցուցանիշները:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ մարզում առկա են մի շարք խնդիրներ, որոնց հետ առնչվում են ՓՄՁ սուբյեկտները: Փոքր ձեռնարկատիրության զարգացման հիմնախնդիրները կարելի է դասակարգել օրենսդրական, ֆինանսական, տեխնիկական և ենթակառուցվածքային գործոնային խմբերի, որոնք իրենց ազդեցությունն են թողնում ՓՄՁ սուբյեկտների գործունեության վրա:

Ատենախոսության երրորդ՝ «Ձեռնարկատիրության զարգացման ուղիները Արարատի մարզի ագրարային ոլորտում» գլխում վերլուծվում են ՀՀ ագրարային համակարգում պետական աջակցության անհրաժեշտությունը, հիմնավորվում են ձեռնարկատիրական ռիսկերի կառավարման կատարելագործման ուղիները Արարատի մարզի ագրարային ոլորտում, ինչպես նաև ագրարային ոլորտի արտադրական ենթակառուցվածքների զարգացման հնարավորությունները քննարկվող մարզում: Ատենախոսության վերջին ենթագլխում գիտա-գործնական հիմնավորումով նախանշվում են տնտեսավարման ձևերի կատարելագործման ուղեցիղները:

Ձարգացած երկրների շուկայական տնտեսությունների փորձը վկայում է, որ արդյունավետ սոցիալ-տնտեսական զարգացումը հնարավոր է միայն շուկայական և պետական մեխանիզմների օպտիմալ զուգազգցման համագործակցության շնորհիվ, որտեղ արդեն իրականացված է «աշխատանքի բաժանում» պետության և շուկայի միջև: Հատուկ նշանակություն ունի ագրարային ոլորտի պետական կարգավորումը շուկայական տնտեսության անցման փուլում: Դա պայմանավորված է նրանով, որ գյուղատնտեսությունը շուկայական պայմաններում հատուկ դիրք է զբաղեցնում և ունի մի շարք առանձնահատկություններ, որը ճյուղը դարձնում է ցածր արդյունավետ: Գյուղատնտեսությունը ցածր եկամտաբեր, հողակլիմայական գործոններով պայմանավորված ճյուղ է, որն աչքի է ընկնում արտադրության սեզոնային և ցիկլային բնույթով ու բարձր ռիսկայնությամբ:

Միաժամանակ գյուղատնտեսությունը աշխատանքի արտադրողականության, մեքենայացման, արտադրողական ուժերի զարգացման աստիճանով և տնտեսական ու տեխնոլոգիական պայմաններով զգալիորեն հետ է մնում տնտեսության մնացած ճյուղերից: Կապիտալ ներդրումները ավելի դանդաղ և քիչ հատուցում են տալիս քան տնտեսության մնացած ճյուղերում, որի պատճառով ոլորտը աչքի է ընկնում կապիտալ ներդրումների գրավչության ցածր մակարդակով:

Ազրարային ոլորտում ձեռնարկատիրության պետական աջակցության հիմնական ուղղությունները պետք է լինեն.

1. Կազմակերպական բնույթի օգնության իրականացումը՝ իշխանական կառույցներում կազմակերպչա-տնտեսական հարցերի օպերատիվ և գործնական լուծում, պետական ռեսուրսներից օգտվելու մրցակցային հավասար պայմանների ապահովում:

2. Նպատակահարմար ենք գտնում ընդունել «Գյուղատնտեսության պետական աջակցության մասին» օրենք, որը կսահմանի պետական աջակցության սկզբունքները և առաջնայնությունները:

3. Տնտեսական բնույթի աջակցությունը, ինչը ներառում է՝

ա) գործող արտադրություններին աջակցում,

բ) հարկային արտոնություններ՝ հարկերից ազատում, հարկային զեղչեր, հարկադրույքների ժամանակավոր իջեցում և այլն,

գ) նոր կազմակերպվող արտադրություններին աջակցություն՝ կախված տնտեսական ցիկլի տևողությունից կիրառել հարկային արտոնություններ 1-3 տարով,

4. Ֆինանսավարկային աջակցություն՝

ա) արտոնյալ (անտոկոս կամ ցածր տոկոսադրույքով) վարկերի, կարճաժամկետ փոխառությունների տրամադրում,

բ) ֆինանսական օգնության տրամադրում արտադրության վերամասնագիտացման ծրագրերի իրականացման համար,

գ) ձեռնարկությունների պարտավորությունների գծով գրավատուի երաշխավորի գործառույթների կատարումը,

դ) ձեռնարկությունների համար կադրերի պատրաստման, վերապատրաստման և որակավորման բարձրացման միջոցառումների ֆինանսավորում և այլն:

5. Տեղեկատվական և խորհրդատվական աջակցություն գործող ձեռնարկություններին:

Ձեռնարկատիրությունը՝ լինելով շահույթ հետապնդող գործունեություն, միշտ էլ ուղեկցվում է ռիսկի գործոնով, քանզի իր մեջ պարունակում է հնարավոր կորստի վտանգ: Որպես կանոն, ձեռնարկատիրությունն իրականացվում է ձեռներեցի անձնական ռիսկի շրջանակներում: Ռիսկը բացասական և անորոշ հետևանքներով հասկացություն է, ինչը կարող է դրսևորվել ցանկացած պահի անհայտ աստիճանով, այսինքն հնարավոր չէ նախապես կանխագուշակել դրա ստույգ ժամկետը և հասցրած վնասի չափը:

Ազրարային ոլորտում ամենաշատ հանդիպողը բնական ռիսկը, որը կապվում է բնության տարերային դրսևորումների հետ (ջրհեղեղ, երկրաշարժ, փոթորիկ, կարկտահարություն, ցրտահարություն, համաճարակ, հրդեհ, երաշտ և այլն) հետ:

Ռիսկի կառավարման մեթոդները բազմազան են՝ ռիսկերից խուսափումը, զսպումը, ռիսկայնության աստիճանի նվազեցումը, ապահովագրումը: Ռիսկի աստիճանի նվազեցման համար կիրառում են տարբեր եղանակներ: Դրանցից են՝ ռիսկերի դիվերսիֆիկացիան (տարբերակումը), ապահովագրումը և ինքնաապահովագրումը, որը ենթադրում է կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացում՝ ապահովագրական պաշարների ստեղծում, աշխատակիցների ընտրություն մրցութային կարգով, գիտականորեն հիմնավորված բիզնես-ծրագրի մշակում, գործընկերների հետ գրագետ և փոխշահավետ այլընտրանքային պայմանագրերի կնքում և այլն:

Գյուղատնտեսական ռիսկերի նվազեցման ամենահիմնական մեթոդը՝ ապահովագրությունն է, որի միջոցով փոխհատուցվում են հնարավոր ծախսերի և վնասների մի մասը: Դրանում պետք է իր ակտիվ մասնակցությունն ունենա պետությունը՝ վճարելով կորուստների առնվազն 50 տոկոսը:

Ռիսկերի նվազեցման կարևոր պայման է նաև կառավարչական օպտիմալ որոշումների ընդունումը: Գյուղատնտեսությունում արդյունավետության ապահովման նպատակով անհրաժեշտ է ինտենսիֆիկացնել ձեռնարկատիրական գործունեությունը դիվերսիֆիկացման միջոցով, ինչը հնարավորություն կտա նվազեցնելու ռիսկի աստիճանը: Ագրարային ոլորտում դրա կարևոր պայմաններից է տարածաշրջանային, տնտեսական մասնագիտացման և կոոպերացման խորացումը, ինչի հիման վրա զարգանում են տարածաշրջանային և միջտնտեսական կապերը, խորանում է աշխատանքի տեխնոլոգիական բաժանման գործընթացը, արտադրությունը մասնատվում է ըստ տեխնոլոգիական փուլերի¹: Դրանք նպաստում են արտադրության մեջ ներդնել գիտության նվաճումներն ու նրանում օգտագործել բարձր արտադրողական տեխնիկան:

Յուրաքանչյուր երկիր, նրա առանձին ճյուղեր, տարածաշրջաններ, համայնքներ, ֆիրմաներ ունեն իրենց նպատակներն իրականացնելու համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքներ, որոնք «կոչված են ապահովելու տնտեսական հարաբերությունների արդյունավետ գործունեությունը»²: Ենթակառուցվածքների պահպանման և զարգացման ծախսերը հիմնականում իր վրա է կրում պետությունը, քանի որ դրանք պահանջում են մեծածավալ ներդրումներ, զրեթե շահույթ չեն հետապնդում, ինչի համար էլ մասնավոր ձեռներեցությունը չի ձգտում դեպի այդ ոլորտը: Տնտեսության զարգացման արտադրության գործոնների մեջ միշտ էլ առանձնացվում է ձեռներեցությունը, որը բարիք ստեղծելու և շահույթ ստանալու

¹ Ղազարյան Ս.Գ., Ղազարյան Է.Ս., «Տնտեսական քաղաքականությունը և գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման հիմնադրույթները», ՏՀԻ, գիրք երկրորդ, Եր., 1997, էջ 36-42

² Տնտեսագիտության տեսություն, Գ.Կիրակոսյանի և Ի.Խլիլաթյանի խմբ. «Տնտեսագետ», Եր., 2009, էջ 159

նպատակով կոչված է միավորելու արտադրության մյուս գործոններին (հող, աշխատանք, կապիտալ), ինչին կարող է առաջին հերթին նպաստել տնտեսավարման ձևերի զարգացումը: Տնտեսավարման համաշխարհային պրակտիկայից ուշադրության են արժանի նաև գյուղատնտեսական կոոպերատիվները, որոնք հանդիսանում են գյուղատնտեսական արտադրություն վարելու արդյունավետ ձևերից մեկը, քանի որ հնարավորություն են տալիս մանր գյուղացիական սեփականատերերին և գյուղմթերքներ արտադրողներին, չխախտելով իրենց սեփականատիրական ու տնտեսավարման ինքնուրույնությունը միավորվելու մեկ կառույցի մեջ՝ օգտագործելով խոշոր տնտեսությունների առավելությունները, հանձինս «մասշտաբի էֆեկտի»:

Գյուղատնտեսության մեջ տնտեսավարման ձևերից է նաև վարձակալությունը, որը շատ երկրներում գերակշռող է և համարվում է արտադրության կազմակերպման արդյունավետ ձևերից մեկը:

Աղյուսակ 5

Արարատի մարզի ագրարային ոլորտում գործող տնտեսավարման ձևերը և դրանց քանակը 2012-2014թթ.¹

Զ/Զ	Տնտեսավարման ձևերը	2012թ.	2013թ.	2014թ.
		Քանակը /հատ/	Քանակը /հատ/	Քանակը /հատ/
1.	Գյուղացիական տնտեսություններ (բնակչության տնտեսություններ)	42530	42550	42565
2.	Գյուղատնտեսական կոոպերատիվներ	8	10	13
3.	ՓՍԶ-ներ (ընդամենը, այդ թվում ձկնաբուծական)	31	35	32
		27	30	28
4.	Խոշոր ձեռնարկություններ	0	0	0
	ԸՆդամենը	42569	42595	42610

Արարատի մարզի ագրարային ոլորտում տնտեսավարման ձևերի 2012-2014թթ. քանակի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ վերջին 3 տարիների մարզում բնակչության տնտեսությունները տնտեսավարման ձևերի ընդհանուր թվականի մեջ գերիշխող դիրք են զբաղեցնում՝ 99,9% և տնտեսավարման ձևերի մրցակցությունը գրեթե բացակայում է:

¹ Տվյալները տրամադրվել են ՀՀ Արարատի մարզային վիճակագրական ծառայությունից

Մարզի ագրարային ոլորտում խոշոր ձեռնարկությունները բացակայում են, իսկ ՓՄՁ-ները ընդամենը 4-5-ն են առանց ձկնաբուծական տնտեսությունների:

Դանդաղ է ընթանում կոոպերատիվների ձևավորման գործընթացը: Մարզում գործող կոոպերատիվները ընդամենը 13-ն են: Դանդաղում են նաև ֆերմերային օպտիմալ չափեր ունեցող տնտեսությունների ձևավորման գործընթացը, ինչը բացասաբար է անդրադառնում գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետության վրա:

Արարատի մարզի գյուղատնտեսական արտադրության հետագա զարգացման էական նախապայման է հանդիսանում տնտեսավարման բոլոր ձևերի ազատ և անկաշկանդ զարգացումը, ինչը կարող է ապահովել տնտեսական, կազմակերպական, իրավական և կառավարչական արդյունավետ կառուցակարգերի ստեղծման ու հետևողական օգտագործման շնորհիվ: Տնտեսավարման արդյունավետ ձևերի զարգացումը խթանելու համար նպատակահարմար կլինի՝

- պետական գնման պայմանագրերը առաջնահերթության կարգով կնքել կոոպերատիվների և խոշոր ֆերմերային տնտեսությունների հետ, առաջիկա 3-5 տարիներին պետական պահուստային ֆոնդի հողերը վարձակալությամբ տրամադրել կոոպերատիվներին արտոնյալ պայմաններով,

- սուբսիդավորել կոոպերատիվների ստեղծման հետ կապված ծախսերի մի մասը,

- կոոպերատիվների և գյուղացիական տնտեսությունների ապահովագրական վճարների մի մասը առաջիկա 3-5 տարիներին սուբսիդավորել պետական բյուջեից, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ գյուղատնտեսության ոլորտի տնտեսավարող սուբյեկտները դեռևս վճարումակ չեն բավարար չափով,

- ներդրումները խրախուսելու նպատակով անհրաժեշտ է գյուղատնտեսության ոլորտի տնտեսավարող սուբյեկտների համար տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի ներմուծման մաքսատուրքերը սահմանել ցածր կամ 0 % տոկոսադրույք,

- ներդրումային գործունեությունն իրականացնող գյուղատնտեսական կազմակերպություններին ազատել շահութահարկից: Տնտեսավարման ձևերի ուղիներն ընտրելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել արտադրության կազմակերպման կոլեկտիվ ձևերի հնարավորությունները և առավելությունները, գիտության և նոր տեխնիկայի, արտադրության առաջավոր մեթոդների ներդրման, ղեկավարման ու սպասարկման արդյունավետությունը և այլն, որտեղ պետք է հաշվի առնել այն բոլոր չափանիշները, որոնք ապահովում են բարձր արդյունք և շահութաբերություն:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. ՀՀ-ում, այդ թվում՝ Արարատի մարզի գյուղատնտեսության ոլորտի ձեռնարկատիրական գործունեության հետագա զարգացմանը խոչընդոտում են երկու խումբ խնդիրներ՝

ա) հրատապ լուծում պահանջող հարցեր՝

- ոլորտում ներդրումների և մյուս ռեսուրսների ավելացում,
- հողի շուկայի ձևավորման գործընթացի արագացում,
- ոլորտում կոոպերացիայի զարգացում և խոշոր ապրանքային տնտեսությունների ստեղծում,
- գյուղացիական արտադրատեխնիկական սպասարկումների համակարգի վերջնական ձևավորում, ընդլայնում և այլն:
- բ) հիմնական հեռանկարային հարցեր՝
- պարենային ապահովության քաղաքականության վերամշակում և իրականացում, երկրի պարենային անվտանգության ապահովում,
- ագրոպարենային ոլորտի ներուժի առավել լրիվ օգտագործում և գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետության բարձրացում,
- գյուղմթերքների ներմուծման և արտահանման հաշվեկշռի բարելավում,
- շուկայական հարաբերությունների խորացմանն ուղղված անհրաժեշտ իրավական պայմանների ստեղծում և այլն:

2. Արարատի մարզի ագրարային ոլորտի զարգացմանը խթանելու, արտադրական հզորությունների վերագործարկման, աշխատատեղերի ավելացման նպատակով անհրաժեշտ է իրականացնել հետևյալ միջոցառումները.

- արտադրության սեզոնայնությունը մեղմելու և վերամշակող ձեռնարկությունների կարողությունները լիարժեք օգտագործելու նպատակով ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարությունը և ՀՀ Արարատի մարզի կառավարման մարմինները պետք է աջակցեն մարզում արտադրության դիվերսիֆիկացմանն ու անվանացանկի ընդլայնմանը, կազմակերպել մսի, ձկան, սնկի պահածոների արտադրություններ,
- օպտիմալ չափեր ունեցող ֆերմերային տնտեսությունների և հատկապես գյուղացիական կոոպերատիվների ստեղծումը, որը կնպաստի արտադրության արդյունավետության բարձրացմանը, տեխնիկայի, հողի և մյուս ռեսուրսների առավել արդյունավետ օգտագործմանը,
- անհրաժեշտ է նպաստել մարզում գինեգործական օժանդակ արտադրությունների (տարաներ, տակառներ, արկղեր) զարգացմանը:

3. ՀՀ Արարատի մարզի ագրարային ոլորտում ձեռներեցության հետագա զարգացման համար անհրաժեշտ է՝

ա) մշակել ձեռնարկատիրության աջակցման և մասնավոր հատվածի զարգացման տարածաշրջանային ծրագրեր,

բ) տնտեսության գերակա ճյուղերում մասնավոր հատվածի զարգացման հայեցակարգերի ընդունում,

գ) մասնավոր ներդրումների խթանման միջոցառումների իրականացում, հիմնական շեշտը դնելով արտագնա հայրենակիցների ներդրումներին, որը կխթանի նրանց վերադարձը հայրենի բնակավայրերը,

դ) օժանդակել գյուղատնտեսական արտադրողներին այլընտրանքային ֆինանսավորման և լիզինգային ծրագրերի իրականացման հարցերում,

ե) գյուղմթերքներ վերամշակողների համար ստեղծել ֆինանսական ռեսուրսներից մատչելի պայմաներով (ցածր վարկային տոկոսադրույք, մարման ճկուն գրաֆիկ և այլն) օգտվելու հնարավորություններ,

զ) կազմակերպել գյուղմթերքներ վերամշակող ընկերություններ և միություններ, ինչը հնարավորություն կտա բարելավել արտադրանքի ապրանքային տեսքը, դիզայնը, գովազդը, դուրս գալ արտաքին շուկա մեծ ապրանքախմբերով՝ կրճատելով տրանսակցիոն ծախսերը:

4. Արարատի մարզում ագրարային ոլորտի հետագա զարգացմանը կարող են նպաստել արտադրական և սոցիալական ենթակառուցվածքները, որոնք գտնվում են ֆունկցիոնալ կախվածության մեջ ինչպես արտադրության զարգացման մակարդակից, այնպես էլ բնակչության կենսամակարդակից: Ենթակառուցվածքների մեջ գերակայությունը տրվում է ճանապարհաշինությանը, ջրամատակարարմանն ու ջրահեռացմանը, գազամատակարարմանը և էներգետիկային:

Արարատի մարզի ջրամատակարարման համակարգի բարելավման համար անհրաժեշտ է.

- սակագների ծախսածածկման և վարձավճարների հավաքագրման մակարդակի բարձրացման միջոցով աստիճանաբար հրաժարվել ջրամատակարարման ընկերությունների սուբսիդավորման քաղաքականությունից,
- ջրաչափերի տեղադրման միջոցով բարձրացնել ջրի ծախսի հաշվառման գործընթացը,
- ջրի վճարների հավաքագրման միջոցով բարելավել ջրամատակարարման համակարգի կառավարման արդյունավետության աստիճանը,
- մարզի 14 գյուղական համայնքներում ջրամատակարարման համակարգի տեղադրում, ջրահեռացման և մաքրման կայանների կառուցում,
- գործող նորմերին համապատասխան կառուցել հիդրատներ և ջրամբարներ, վերականգնել առկա հրշեջ հիդրատները և հրշեջ ջրավազանները:

Գազամատակարարման ոլորտում իրականացվող քաղաքականությունը պետք է ուղղվի գազամատակարարման աստիճանի բարձրացմանը: Դրան խոչընդոտում է գազիֆիկացման համար անհրաժեշտ միանվագ ծախսերի իրականացման պահանջը և գազի սակագնի բարձր մակարդակը: Այստեղ անհրաժեշտ է պետական միջամտություն, հատկապես փոքր և հեռավոր գյուղերի համար:

5. Արարատի մարզի գյուղատնտեսությունում վարվող քաղաքականությունը պետք է նպատակաուղղել ոլորտի և սպասարկող կազմակերպությունների արդյունավետության բարձրացմանը՝ արտադրության ռիսկերի նվազեցման ճանապարհով: Գյուղատնտեսության ռիսկերի նվազեցման ուղիներից կարելի է առանձնացնել հակակարկտային համակարգերի ներդրումը: Մարզում անհրաժեշտ է արագացնել հակակարկտային կայանների տեղակայումը, որը պետք է իրականացվի պետության և ապահովագրական կազմակերպությունների կողմից, իսկ ծախսերի փոխհատուցումն աստիճանաբար կատարվի գյուղացիական տնտեսությունների կողմից հարկման միջոցով: Հակակարկտային տեխնոլոգիաների կիրառումը կնպաստի գյուղատնտեսության ապահովագրական ծառայությունների ներդրմանը:

Անհրաժեշտ է մշակել և իրականացնել գյուղատնտեսության ռիսկերի զսպման և կառավարման միջոցառումներ՝ նպաստելով ֆինանսական ռեսուրսների հոսքին դեպի ագրարային ոլորտ: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել ոլորտում ապահովագրական գործուն համակարգի ներդրման և ռիսկերի դիվերսիֆիկացման ուղղությամբ: Գյուղատնտեսական կազմակերպություններում ռիսկերի կառավարման արդյունավետության վրա մեծապես կարող են անդրադառնալ ռիսկ-մենեջմենթ ծառայության ձևավորումը:

6. Արարատի մարզի ագրարային ոլորտի ձեռնարկատիրական գործունեության զարգացման համար անհրաժեշտ է ակտիվացնել պետական ներգործության տնտեսական մեխանիզմի համակարգային մոտեցումները՝ տնտեսական, վարչական, օրենսդրական, ինստիտուցիոնալ, սոցիալական և այլն, որտեղ այդ մեխանիզմի տարրերը պետք է գործեն միասնական ճակատով, լրացնեն իրար, հետապնդելով մեկ ընդհանուր նպատակ:

7. Գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետության բարձրացման նպատակով անհրաժեշտ է դիվերսիֆիկացիայի մեթոդով ինտենսիվացնել ձեռնարկատիրական գործունեությունը, որը կբերի տնտեսական ռիսկի աստիճանի նվազեցմանը:

8. Ագրարային բարեփոխումների արդյունքում ձևավորված փոքր տնտեսությունները չեն կարող ապահովել արդյունավետ արտադրություն, ինչն էլ պահանջում է կազմակերպել հորիզոնական և ուղղահայաց

սկզբունքներով գործող գյուղացիական կոոպերատիվներ: Դա հնարավորություն կտա լուծելու բազմաթիվ սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ:

9. Անցումը տնտեսավարման արդյունավետ և առաջադիմական ձևերին պահանջում է խոշորացնել արտադրության չափերը, կատարելագործել տնտեսական կառուցակարգը, ինչը ենթադրում է ապահովել՝

- ֆինանսական և նյութական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործում, կորուստների կրճատում տեղափոխման, պահպանման, վերամշակման և իրացման փուլերում,
- հողի և բնական մյուս ռեսուրսների ռացիոնալ և նպատակային օգտագործում,
- համաշխարհային առաջավոր փորձի ներդրում, արտադրական և սոցիալական ենթակառուցվածքների զարգացում,
- գյուղական բնակչության զբաղվածության հիմնախնդիրների լուծում և այլն:

Տնտեսավարման ձևեր ընտրելիս պետք է հաշվի առնել արտադրության կազմակերպման կոլեկտիվ ձևերի հնարավորություններն ու առավելությունները, առաջավոր մեթոդների ներդրման, կառավարման և սպասարկման արդյունավետությունը, դրանց հեռանկարային զարգացման միտումները և այլն:

10. Հայաստանում կոոպերատիվ շարժման խթանումը մեծապես կնպաստի գյուղատնտեսության ոլորտում էական առաջընթացի ապահովմանը՝ գյուղական բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը և գյուղական բնակավայրերի զարգացմանը: Կոոպերացիայի գաղափարի արմատավորման փորձը վկայում է, որ կոոպերատիվները Հայաստանի գյուղատնտեսության ոլորտում կարող են լուծել այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են գյուղմթերքի իրացման դժվարությունների հաղթահարումը, գյուղտեխնիկայի շահագործումը, վառելանյութերը, սերմերը, պարարտանյութերը և այլ ռեսուրսները ֆերմերի համար մատչելի դարձնելը:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքներն արտացոլված են հեղինակի հետևյալ հրապարակումներում.

1. Մարգարյան Մ., Փոքր և միջին ձեռներեցությունը և դրա զարգացման հիմնախնդիրները Արարատի մարզում: //Օրենք և իրականություն, Եր., 2011.- էջ 37-38
2. Մարգարյան Մ., Գրիբորյան Թ., Ձեռնարկատիրական գործունեության պետական կարգավորման կատարելագործման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում, «Տնտեսության զարգացման և կառավարման հիմնախնդիրներ» (Գիտական աշխատանքների ժողովածու) Գիրք 4, Եր., 2012.- էջ 86-97

3. Маргарян М., Бадалян М.Э., Казарян А.Р., Роль кооперации в развитии сельскохозяйственного производства в Армении. // *Նախնական հետազոտություններ*, N 4, Укр., 2012.- էջ 132-136
4. Մարգարյան Մ., Բարեփոխումների շարունակականության ապահովումը և ձեռնարկատիրության զարգացման ուղիները ՀՀ ագրարային ոլորտում: // «Տնտեսության զարգացման և կառավարման հիմնախնդիրներ» գիտական աշխատանքների ժողովածու, Գիրք 6, Եր., 2013.- էջ 58-76
5. Մարգարյան Մ., Լիզինգի դերը Ձեռնարկատիրական գործունեության զարգացման գործում: // «Տնտեսության զարգացման և կառավարման հիմնախնդիրներ գիտական աշխատանքների ժողովածու, Գիրք 7, Եր., 2011.- էջ 140-151:

МЕРИ АРАЙКОВНА МАРГАРЯН

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ (НА ПРИМЕРЕ АРАРАТСКОГО МАРЗА РА)

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.02- «Экономика и управление хозяйством, его сферами».

Публичная защита диссертации состоится 5-го апреля 2016г. в 14⁰⁰ часов на заседании Специализированного Совета 002 по экономике ВАК РА, действующего в Национальном аграрном университете Армении, по адресу: 0009, Республика Армения, г. Ереван, ул. Теряна 74.

РЕЗЮМЕ

Развитие предпринимательства в аграрном секторе имеет для страны стратегическое, экономическое, социальное и культурное значение. Сельское хозяйство, как правило, во всех развитых странах мира рассматривается как область Государственной Безопасности, и особое значение обращается много-стороннему развитию его сфер.

Диссертационная работа посвящена развитию предпринимательства в аграрном секторе Араратской области: развитию производственных и социальных инфраструктур, усовершенствованию методов хозяйствования и государственного регулирования посредством осуществления комплексных мер. Работа направлена на разрешение социально-экономических, культурных и демографических проблем.

Актуальность и злободневность разрешения проблем, препятствующих развитию предпринимательства в сельском хозяйстве Араратской области РА в некоторой степени обусловлены недостаточным до сих пор количеством научно достоверных данных и мало изученных теоретических вопросов. Именно поэтому требует комплексного исследования роли и значения для восстановления и дальнейшего развития области.

Основной целью диссертации является изучение состояния предпринимательской деятельности в аграрном секторе Араратской области РА, установка тех направлений, которые приведут к повышению эффективности использования сельскохозяйственных ресурсов посредством применения передовых методов хозяйствования. Для достижения этой цели в работе поставлены следующие задачи:

- выявить сущность предпринимательства, объяснить его формы, факторы и принципы,

- исследовать характерные черты и особенности предпринимательства в аграрном секторе,
- проанализировать международный опыт предпринимательской деятельности в аграрном секторе,
- исследовать особенности аграрной политики в Араратской области,
- проанализировать состояние развития сельского хозяйства и его место в социально-экономической сфере области,
- оценить текущее состояние развития аграрного предпринимательства, выявив возникшие проблемы,
- показать пути усовершенствования государственной поддержки аграрного сектора Араратской области
- проанализировать особенности рисков предпринимательской деятельности в Араратском регионе, указывая на пути усовершенствования управления рисками,
- оценить уровень производственных инфраструктур аграрного сектора показать перспективу их сохранения, эксплуатации и развития,
- показать пути усовершенствования форм хозяйствования в сельском хозяйстве Араратской области,
- разработать научно-обоснованные предложения относительно разрешения проблем, выявленных в результате анализа проведенных исследований: с целью усовершенствования предпринимательской деятельности в аграрном секторе Араратского региона.

Основные результаты диссертационной работы имеют теоретическую, методологическую и практическую направленность. Она является одной из научно-исследовательской работ, связанных с теорией агроэкономики, в которой предпринимательская деятельность рассматривается по регионам, выявляя их характерные особенности, даются системные разрешения для их дальнейшего усовершенствования.

Научная новизна работы заключается в следующем:

1. Разработаны пути усовершенствования методов управления в аграрном секторе Араратского региона: формирование ферм и кооперативов оптимального размера, а также усовершенствование лизинговых отношений.
2. Обоснованы необходимость, способы, средства и приоритеты развития производственных и социальных инфраструктур в деле развития аграрной предпринимательской деятельности в регионе.
3. Разработаны приоритеты и механизмы государственной поддержки в сельскохозяйственном секторе Араратской области,
4. Разработаны направления эффективного управления рисками в сельскохозяйственном секторе региона, а также пути снижения рисков и внедрения служб управления рисками посредством государственной поддержки.

MERI MARGARYAN

**PROBLEMS OF PROPRIETORSHIP DEVELOPMENT AND THE
WAYS OF THEIR SOLUTION IN AGRARIAN SECTOR
(BASED ON RA ARARAT MARZ EXAMPLE)**

For competition of scientific degree of a candidate of economic sciences by specialty 08.00.02 – «Economy, economics and management of its sectors»

Defense of thesis will take place on 5th April 2016, at 14⁰⁰ at the meeting of Specialized Council 002 of RA HAC acting at National Agrarian University of Armenia by address: 74 Teryan Str., Yerevan, 0009.

SUMMARY

The development of agrarian sector proprietorship has a strategic, economic, social and cultural importance for the country. Agriculture as a rule in all the developed countries of the world is considered as a sphere of National Security and a special attention is paid to a comprehensive development of this sector.

The thesis is dedicated to the development of Ararat marz agrarian sector proprietorship: production, social infrastructure development and improvement of forms of management, state regulation systemic measures implementation. The research is aimed at seeking the solutions of socio-economic, cultural and demographic issues.

The actuality and urgency of the solution of problems hindering the development of entrepreneurship in RA Ararat marz agriculture are caused to some extent by so far insufficient level of scientific proof and the lack of thoroughly studied theoretical issues, which requires a comprehensive study of the problem identifying its role and importance for restoration and further development of the marz agricultural sector. In this direction, there is still a need for theoretical research and the analysis on the chosen topic is to invest much in the solution of the given issue.

The main purpose of the thesis is to investigate the current situation of Ararat marz agricultural proprietorship activities, indicate those directions, that will lead to increasing the efficiency of agricultural resources utilization through application of advanced techniques. For the implementation of this purpose the following tasks have been nominated:

- Reveal the essence of entrepreneurship, explaining its forms, factors and principles,

- Research the distinctive characteristics and peculiarities of proprietorship in agrarian sector,
- Analyze the international experience in agrarian sector proprietorship activity,
- Research the peculiarities of agrarian policy in Ararat marz,
- Introduce the current state and place of agricultural development in socio-economic system,
- Assess the current state of the entrepreneurial development, revealing the arisen problems,
- Show the ways of improvement of Ararat marz agricultural sector government assistance,
- Analyze the peculiarities of entrepreneurial risks in Ararat marz, indicating the ways for improvement of risk management,
- Assess the level of production infrastructure of agrarian sector, show their maintenance, operation and development possibilities perspective,
- Show the ways of improving agricultural management methods in Ararat marz,
- By means of the carried out research analysis results to conduct a scientifically proved proposals aimed at elimination of the revealed problems to further improve the functioning of Ararat marz agricultural sector proprietorship activity.

The main results of the thesis are of theoretical, methodical and applied nature. It is a research work concerning the agri-economic theory implemented within the scientific research, in which the proprietorship is observed on the regional level, revealing their peculiar features and distinctive characteristics, the systemic solutions for further improvement are given, from which is derived the scientific novelty of the research.

1. In Ararat marz agricultural sector the ways of management methods improvement by means of formation of optimal size of farms and cooperatives, as well as improving renting/leasing relations have been developed

2. Within the region's agrarian proprietorship development the importance, ways, methods and the priorities of production and social infrastructure development have been stated.

3. The priorities and mechanisms of government assistance in Ararat marz agrarian sector have been developed.

4. In agrarian sector of the marz effective risk management directions, introduction of risk management service, and the government assistance means for risk reduction.

